

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5399.2020.1.02>

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO A FAIR TRIAL IN THE RULE OF LAW

Лукаш Т.В.,

*здобувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету*

Актуальні питання конституційно-правового статусу людини і громадянина

Визначено, що конституційне право людини і громадянина на справедливий суд – це категорія, яка все більше і більше приваблює увагу дослідників правової науки. І цей процес є закономірним, адже чим вище розвиток суспільства, тим вищі вимоги до суспільно-правового порядку. Твердо прагнучи до втілення високих стандартів організації влади у суспільстві, кожна держава у своєму розвитку досягає тих висот, коли питання «справедливості» та «взаємовідповідальності» виходять на найвищий рівень державної думки. Встановлено, що основною проблемою у вивченні категорії «право на справедливий суд» можна назвати одночасне використання в сучасній правовій доктрині в однаковому змісті понять «право на справедливий суд», «право на доступ до правосуддя», «право на справедливий судовий захист» та «право на справедливий судовий розгляд». В основному ці поняття ототожнюються, використовуються одночасно для позначення одного і того ж права. Стверджується, що деякі вчені (О. Шило, О. Коровайко, О. Ткачук та інші) ототожнюють право на справедливий суд та право на судовий захист. Автор вважає, це не зовсім вірно і призводить до плутанини у характеристиках їх змісту. Сьогодні за системного підходу до аналізу зазначених категорій убачаються їхні істотні відмінності, де право на справедливий судовий захист є вужчим за своїм змістом, ніж право на справедливий суд, і відповідає за змістом поняттю «право на справедливий судовий розгляд». Ці права доцільно розглядати як частину (право на судовий розгляд) і ціле (право на справедливий суд). Визначено, право на справедливий суд – це широке поняття, яке охоплює всі види діяльності особи, пов'язані 1) із захистом порушеного права в судових інстанціях – від звернення до отримання рішення для виконання та 2) з участю в зайнятті посад в органах судової системи та органах у системі правосуддя. Для обґрунтування даної думки та виокремлення основних ознак даного права, крім визначення понять «правова держава», «механізм правової держави», необхідно дослідити зміст поняття «справедливий суд» та «транспарентність судової влади.

Ключові слова: права людини, гарантії прав людини, механізм правової держави, право на справедливий суд.

Актуальність теми дослідження. Конституційне право людини і громадянина на справедливий суд – це категорія, яка все більше і більше прива-

блює увагу дослідників правової науки. І цей процес є закономірним, адже чим вище розвиток суспільства, тим вищі вимоги до суспільно-правового

порядку. Твердо прагнучи до втілення високих стандартів організації влади в суспільстві, кожна держава у своєму розвитку досягає тих висот, коли питання «справедливості» та «взаємовідповідальності» виходять на найвищий рівень державної думки. Україна в цьому також не виняток. Конституційно закріпивши, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, Україна повинна створити такий державний механізм, який би забезпечував належні умови функціонування суспільства та ті високі стандарти, які були задекларовані Основним Законом ще у 1996 році.

Розглядаючи права людини і громадянина на справедливий суд, слід звернутися до питання передумов включення даного права в перелік прав людини і громадянина, які забезпечує і гарантує правова держава. Важливим для формування авторського визначення поняття «право на справедливий суд» є розуміння відмінностей між поняттями механізму держави та механізму правової держави, оскільки саме ці відмінності є змістонаповнюючими та формуючими поняття «право на справедливий суд». Отже, спочатку розглянемо правове тлумачення понять «механізм держави» та «механізм правової держави».

Метою даного дослідження є спроба, визначивши основоположні відмінності механізму правової держави від механізму держави, знайти місце в ньому права на справедливий суд.

Аналіз наукових публікацій. Вивченням права на справедливий суд як юридичної категорії займалися такі вчені, як С. Афанасьєв, Д. Белов, А. Бучик, М. Буромєнський, В. Буткевич, Н. Грень, М. Гімон, М. Ентін, В. Кампо, О. Лемак, Р. Куйбіда, Ю. Матат, Х. Романів, Т. Руда, М. Савчин, Е. Трегубова, О. Ткачук, та інші науковці. Однак, незважаючи на дослі-

джуваність даної теми, й досі не сформовано загальноприйнятого визначення дефініції «право на справедливий суд».

Виклад основного матеріалу.

Насамперед хотілося відзначити, що, на думку В. Крижановського, судова влада – це той політичний і правовий феномен, який адекватно відображає прагнення побудувати на українській землі правову державу, засновану на доктрині поділу влади. Судова влада за своїм призначенням, функціональними особливостями має особливу перевагу перед іншими гілками влади, яка полягає в тому, що не існує такої діяльності держави в особі її органів, яка не підлягала б судовому контролю [4, с. 8].

За визначенням А. Хливнюк, «судова влада – це самостійна і незалежна галузь державної влади, що формується згідно з процедурою та функціонує відповідно до демократичних принципів, встановлених Конституцією. Судова влада через сукупність певно визначених державних органів – безсторонні та незалежні суди, які наділені владними повноваженнями з вирішення віднесених до їхньої компетенції права питань, що виникають під час застосування, здійснює правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та конституційного судочинства з метою захисту права і свобод людини і громадянина, здійснює інші, передбачені законом функції» [11]

Важливим суб'єктом механізму правової держави є інституції судової гілки влади, які створені задля захисту прав і свобод людини і громадянина, до яких відноситься і право на справедливий суд. Так, на думку В. Степанової, з якою ми цілком погоджуємося, право на справедливий суд є основоположним правом людини, важливим елементом права в демократичній та правовій державі. Найявністю ефективної судової системи є гарантією забезпечення «формального» та «реального» верховенства

права. Одночасно принципи верховенства права, правової визначеності та належного здійснення правосуддя становлять основу права на справедливий суд. Функціонування права на справедливий суд є підґрунтям для системи права загалом, гарантією захисту всіх інших прав. Оскільки принципи пріоритету загальнолюдських цінностей, справедливості, рівності та свободи є аксіологічними імперативами, то право на справедливий суд у цьому контексті передбачає втілення всіх морально-ціннісних надбань людства. Згідно з доповіддю Венеціанської Комісії право на справедливий суд є складовою частиною принципу правовладдя [3].

На думку науковиці Х. Романів, «складність визначення поняття права на справедливий суд безпосередньо пов'язана з подвійною природою даного феномену». Так, науковця приводить позицію вченого О. Ткачука, що визначає два напрямки, в яких дане право може знайти подальший розвиток: по-перше, як суб'єктивне право в контексті концепції прав людини, а по-друге, як система мінімальних вимог, дотримання яких має забезпечити держава під час звернення особи до суду, тобто як позитивне зобов'язання держави у сфері відправлення правосуддя в цивільних справах [9, с. 190]. Про неоднозначність визначення даного поняття свідчить і позиція науковиці Н. Грень, з якою погоджуємося в тому, що «право на справедливий суд має комплексну структуру, складається з багатьох елементів, і ототожнення цього права виключно зі справедливою процедурою є не цілком вірним» [2, с. 248; 7, с. 132].

Х. Романів розглядає право на справедливий суд у суб'єктивному та об'єктивному розумінні: 1) як особисте немайнове право, що забезпечує і можливість звернення до суду за захистом порушених, невизнаних, оспорюваних прав, і безпосередньо сам захист такого права незалежним та безсторон-

нім судом; 2) як об'єктивно виражену систему гарантій, що забезпечують реалізацію такого суб'єктивного права особи. При цьому науковця зазначає, що комплексний характер права на справедливий суд визначається насамперед із нормативного закріплення даного поняття в низці міжнародно-правових актів [7, с. 132].

М. Ентін виділяє чотири структурні елементи права на справедливий суд: органічні, інституційні, процесуальні та спеціальні. До органічних при цьому відносить ті, що забезпечують ефективну реалізацію зазначеного права; інституційними є критерії відповідності визначеним стандартам судової системи держави загалом та кожного конкретного судового органу зокрема; процесуальні – забезпечують реальну участь особи або її представника в розгляді справи, змагальність процесу, рівність сторін та розумні строки судового розгляду; спеціальні – це додаткові гарантії, визначені в пунктах 2 і 3 Конвенції, що стосуються додержання універсальних вимог справедливого розгляду справи з урахуванням особливостей кримінального процесу [12, с. 87].

Науковця В. Степанова виокремлює такі основні змістовні характеристики, які становлять онтологічний, аксіологічний та праксіологічний зміст права на справедливий суд: 1) право на доступ до суду – реальна можливість доступу до національних судових інстанцій та участі в розгляді справи на зрозумілій та доступній особі мові спілкування; 2) принцип рівності можливостей – справедливий баланс, відсутність обмежень чи привілеїв, рівність процесуальних можливостей; 3) незалежний та неупереджений суд (із суб'єктивної та об'єктивної сторін), створений на підставі закону, що використовує законні повноваження для розгляду відповідної категорії справ; 4) розумні строки розгляду, що також має включати виконання прийнятого судом акта та мак-

симально скоротити період правової невизначеності для особи, яка зажадала захисту порушеного права; 5) публічність розгляду справи – відкритість судового процесу для учасників судового розгляду та громадськості; 6) презумпція невинуватості. Щодо особи, яка підозрюється у скоєнні злочину або правопорушення, припускається невинуватість доти, доки її вину не буде доведено в порядку, передбаченому законодавством, і встановлено вироком суду, що набрав законної сили; 7) процедурні гарантії учасників правовідносин, недопустимість скасування чи обмеження судового контролю в певних сферах або щодо певних категорій справ [8, с. 8].

Науковці М. Погорецький, І. Гриценко розглядають право на справедливий суд крізь призму його елементів. Такими елементами вчені називають такі: 1) інституційні елементи (засади, що визначають організацію судової системи в цілому і кожного судового органу зокрема, – створення суду на підставі закону, незалежність суду, безсторонність суду); 2) організаційно-функціональні елементи (засади, що поєднують критерії організації і функціонування суду, – доступ до правосуддя, рівність сторін, право на правову допомогу, публічність (гласність і відкритість) судового розгляду, обов'язковість судових рішень); 3) функціональні елементи (засади, що визначають процесуальний порядок і правила здійснення правосуддя, – змагальність процесу, розумні строки розгляду справи); 4) спеціальні елементи (засади, що стосуються сфери кримінального процесу, – презумпція невинуватості, право на захист, право на перекладача) [6]. Тут спостерігаємо цілком логічну позицію щодо комплексності змісту права на справедливий суд, який складається не лише із правами, пов'язаними безпосередньо із здійсненням судочинства судами, а і правами, пов'язаними з формуванням самих судових органів.

Однак у дослідженнях даної категорії зустрічаються ототожнення права на справедливий суд та права на справедливий судовий захист. Так, наприклад, дослідник О. Ткачук зазначає, що на рівні національного українського законодавства певним відповідником права на справедливий судовий розгляд можна вважати право на судовий захист, гарантоване ст. 55 Конституції України та ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Зазначене положення знаходить відображення також на рівні цивільного процесуального законодавства, адже відповідно до ст. 1 Цивільного процесуального кодексу України завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд та вирішення цивільних справ із метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [9, с. 188].

Науковець О. Овчаренко щодо справедливості в судовому розгляді зазначає, що, враховуючи багатоаспектність феномену справедливості, вона виступає як: 1) взірць, стандарт поведінки людей у їх співіснуванні та взаємодії; 2) беззаперечна правова цінність, що набуває рис універсальності; 3) критерій оцінки чинного позитивного права й інструмент легітимації діючого права і правових інститутів; 4) критерій, який використовується під час розподілу соціальних благ. Стандарти справедливого правосуддя є проявом ідеї справедливості в її інституціолізованому аспекті й відображають певний суспільний консенсус щодо того, яким вимогам має відповідати судова процедура, який мінімальний набір гарантій вона повинна містити. Справедливість у правосудді можна розглядати як: 1) процес здійснення правосуддя (справедлива процедура, регламентована процесуальним законодавством); 2) вимоги до устрою суду (незалежний, неупередже-

ний, безсторонній, доступний, законний); 3) результат судового розгляду (судове рішення у справі, що відповідає не лише нормам матеріального права, а й ідеалам справедливого розподілу благ у суспільстві) [5, с. 22, 23].

Висновки з проведеного дослідження. Виходячи з вищенаведеного, ми змушені констатувати, що основною проблемою у вивченні категорії «право на справедливий суд» можна назвати одночасне використання в сучасній правовій доктрині в однаковому змісті понять «право на справедливий суд», «право на доступ до правосуддя», «право на справедливий судовий захист» та «право на справедливий судовий розгляд». В основному ці поняття ототожнюються, використовуються одночасно для позначення одного і того ж права. Наприклад, деякі вчені (О. Шило, О. Коровайко, О. Ткачук та інші) ототожнюють право на справедливий суд та право на судовий захист [10, с. 265]. Вважаємо, це не зовсім вірно і призводить до плутанини

у характеристиках їх змісту. Сьогодні за системного підходу до аналізу зазначених категорій убачаються їхні істотні відмінності, де право на справедливий судовий захист є вужчим за своїм змістом, ніж право на справедливий суд, і відповідає за змістом поняттю «право на справедливий судовий розгляд»; ці права доцільно розглядати як частину (право на судовий розгляд) і ціле (право на справедливий суд).

Отже, на нашу думку, право на справедливий суд – це широке поняття, яке охоплює всі види діяльності особи, пов'язані 1) із захистом порушеного права в судових інстанціях – від звернення до отримання рішення для виконання та 2) участю в зайнятті посад в органах судової системи та органах усистемі правосуддя. Для обґрунтування даної думки та виокремлення основних ознак даного права, крім визначення понять «правова держава», «механізм правової держави», необхідно дослідити зміст понять «справедливий суд» та «транспарентність судової влади».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белов Д.М., Громовчук М.В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні засади. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 42. 2017 р. С. 27–31.
2. Грень Н. Право на справедливий суд: проблеми незалежності та безсторонності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. (Юридичні науки). 2016. № 837. С. 247–251.
3. Козюбра М.І. Верховенство права і Україна. URL : <http://cau.in.ua/ua/activities/analytics/id/kozjubra-m.i.-verhovenstvo-prava-i-ukrajina-632>.
4. Крижановський В.Я. Конституційно-правові засади судового захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.02 ; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 20 с.
5. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія. Харків : Право. 2008. 304 с.
6. Погорецький М. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. Вип 91. 2012. С. 4–8. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2012_91_3.
7. Романів Х.Б. Рабезпечення права на справедливий суд: міжнародне закріплення та вітчизняні здобутки. *Інформація і право*. № 3(26)/2018. С. 131–136.
8. Степанова В.М. Європейські стандарти права на справедливий суд та їх імплементація у національне законодавство України: конституційно-правове дослідження : автореф. дис. канд. юрид. наук 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Ужгород. 2018. 23 с.

9. Ткачук О. Витоки сучасного розуміння права на справедливий суд . *Visegrad Journal on Human Rights*. № 1/2. 2016. С. 188–193.

10. Ткачук О. Витоки сучасного розуміння права на справедливий суд / *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1/2. С. 188–193.

11. Хливнюк А.М. Правовий статус Державної судової адміністрації України : дис... канд. наук : 12.00.10 / *Академія адвокатури України*. Київ, 2009.

12. Энтин М. Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза. *Конституционное право: Восточноевропейское обозрение*. 2003. № 3(44). С. 85–97.

13. Byelov Dmytry. Ochrana ľudských a občianskych práv a slobôd advokácie na Ukrajine. L'UDSKÉ PRÁVA V ČERA A DNES PŮVODA VÝZNAM L'UDSKÝCH PRÁVA ICHO CHRANA V PRÁVNEJ TEÓRII I PRAXI : Medzinárodná vedecká konferencia „Banskobystrická škola právnych dejín“ 3. ročník (Univerzita Mateja Bela, Právnická fakulta BANSKÁ BYSTRICA, 15. – 16. marca 2017). S. 15–19.

Certainly, the constitutional right of a person and a citizen to a fair trial is a category that is increasingly attracting the attention of legal scholars. And this process is natural, because the higher the development of society, the higher the requirements for the social and legal order. Firmly striving to implement high standards of government in society, each state in its development reaches the heights when the issues of “justice” and “mutual responsibility” reach the highest level of state opinion. It is established that the main problem in studying the category “right to a fair trial” can be called the simultaneous use in modern legal doctrine in the same sense of the terms “right to a fair trial”, “right to access to justice”, “right to fair trial” and “the right to a fair trial”. Basically, these concepts are identified, used simultaneously to denote the same right. It is claimed that some scholars (O. Shilo, O. Korovaiko, O. Tkachuk and others) equate the right to a fair trial with the right to judicial protection. The author believes this is not entirely true and leads to confusion in the characteristics of their content. Today, with a systematic approach to the analysis of these categories, we see their significant differences, where the right to a fair trial is narrower in content than the right to a fair trial and corresponds to the concept of ‘right to a fair trial’, these rights should be considered as part of the right to a trial) and the whole (the right to a fair trial). Definitely, the right to a fair trial is a broad concept that covers all activities of a person related to 1) protection of the violated right in court: from appeal to obtaining a decision for execution and 2) participation in positions in the judiciary and bodies in the justice system. In order to substantiate this opinion and highlight the main features of this right, in addition to defining the concepts of “rule of law”, “mechanism of the rule of law”, it is necessary to explore the meaning of “fair trial” and “transparency of the judiciary”.

Key words: human rights, guarantees of human rights, mechanism of the rule of law, right to a fair trial.
